

Gombos Márta Mária

Gyermekkor-narratíva

Gyermekkor? Mit idéz fel bennünk ez a szó? Talán a gondtalanságot, őszinteséget, ártatlanságot, netán a szülői házat, udvart, iskolát, s még folytathatnám. Vajon napjainkban, vagyis a XXI. században milyen konnotációi vannak az említett kifejezésnek? Létezik-e egyáltalán gyermekkor, vagy csak sajtóosan megélt gyermekkorok vannak? S meddig tart a gyermekkor, milyen viszonyban áll az iskoláskorral? Hiszen valamikor a kettő egybeesett, de a mai viszonyok és társadalmi elvárások megkérdőjelezzik és új tartalommal ruházzák fel a két fogalmat.

Létezik-e gyermekkor manapság? Több szerző ír a „gyermekkirályok” csillagának leáldozásáról. Egyesek szerint a hatvanas évek óta a gyerek általában már kisebb szerepet játszik a szülőik életében, mint a megelőző korokban (Aries 1980, idézi Pukánszky 2001).

„Valami történt, ami eltorzította a gyermekkorról alkotott képet” – írja Marie Winn a „gyermekkor nélküli” gyerekekről szóló könyvében (Winn 1990, 18). „Nem sok kétség férhet ahhoz, hogy a hatvanas évek óta a gyerekek minden korábbinál sokkal jobban hasonlatossá váltak a felnőttekhez. A mai gyerekek nemigen látszanak gyerekeknek: a ruhájuk, a beszédstílusuk, az ismereteik és a mindennapi viselkedésük mind ezt bizonyítja.” (Winn 1990, 272)

Neil Postman ezzel szemben megfordítja a képletet, amikor „gyerekszíntelen megrekedt felnőttek” korszakáról beszél (Postman 1999, idézi Pukánszky 2001). Olyan emberekről, akik a vizuális forradalom, a sok tv-show és -reklám hatására gyermeki szintre esnek vissza, vagy nem is fejlesztik ki magasabb értelmi és emocionális képességeiket.

De nézzük meg néhány összefoglaló gondolat erejéig, *hogyan alakult a történelem folyamán a gyermekről, gyermekkorról alkotott képünk.*

Kortörténeti kitekintés

Az ókorban a gyerekeket eladták, nem volt értékük (Taigetosz). A korai keresztény egyházatyák (Szent Jeromos) felismerték, hogy a gyermek érték, akit nevelni kell. A gyermekgyilkosságot Kr. u. 374-ben nyilvánították bűnné.

A középkorra a szigorú, tekintélyelvű, a túlvilági életet előtérbe helyező nevelés volt jellemző. Nagyon nagy mértékű volt a gyermekhalandóság.

A reneszánsz kora a túlvilági életről az evilági életre irányította a figyelmet, s ez a gyermekkel kapcsolatos pozitív attitűdben is megnyilvánult, de csak a felvilágosodás kora hozta meg az igazi változást (Pukánszky 2001).

A XVIII. század végén Rousseau „Szeressétek a gyermekkort!” kijelentése forradalmi változást idézett elő ebben a folyamatban, vagyis ami a gyermekszemléletet illeti, s ez útjára indította a gyermektanulmányozást mint műfajt. Tudniillik a XVII. század előtt a gyermekkor nem életkor, a gyermeket kicsinyített felnőttnek tekintették. Az ártatlanság eszméje Rousseautól származik, a pedagógia paradigmaticus gondolata nála öltött először testet. Az ember szabadnak, jónak született, a társadalom a szocializáció során megrontja, a jóság kibontása a megfelelő nevelés feladata. A romantika felfogása szerint a gyermek az édeni állapot megtestesítője. A romlatlan gyermek példa a felnőttnek, nem gyámoltalan, kicsinyített felnőtt, nem egy hiányos, hanem egy alternatív világot jelenít meg (Golnhofer–Szabolcs 2005).

A XIX. századra a gyermekkor felette áll az összes többi emberi életszakasznak.

Folytassuk a gondolatmenetet a *napjainkra jellemző felfogásokkal*.

Ma a gyermekkor „társadalmiasításáról” beszélhetünk: ki van szolgáltatva a különböző társadalmi hatásoknak.

A problémák forrásai:

- kis és csonka családok;
- városiasodás, a lakókörnyezet mint a gyermeki tapasztalatszerzés tere egyre jobban összezsugorodik;
- elektromos médiák megjelenése, „a valóság fokozatos elvesztése, másodkézből szerzett tapasztalatok”;
- az iskola és a kortárs csoportok a családtól való fokozatos leválás folyamatának fontos tényezői.

Három alapvető tendencia kezd életbe lépni:

- a saját tevékenység elvesztése;
- a tapasztalatok médiafüggősége;
- a pedagógiai tudás és felügyelet szakszerűbbé válása (Szabolcs 1995).

Korunkban a gyermeki ártatlanság narratívája is kommercializálódik. Jenkins napjaink ártatlan gyermekmítoszát összefüggésbe hozza a romantika felfogásával, de a nosztalgikus múltba vágódásnál, az elveszett paradicsom felé forduláskor pragmatikusabb, tudományosabb attitűdöt szeretne felmutatni a gyermekléttel kapcsolatban, mai korunk nyelvén íródik újra, konstruálódik meg másképpen az ártatlan gyermek narratívája (Jenkins 2004, idézi Golnhofer–Szabolcs 2005).

Chris Jenks angol szociológus az ártatlan gyermek paradigmáját apollói gyermekként említi: ez a bűnbeesés előtti gyermek a napfény, a világosság, a szépség megtestesítője.

Az *apollói gyermek* olyan társadalomban él, amelyben a szabályok, elgondolások, vélekedések, értékek nem világosak, értéke van az individualitásnak, a gyermek különbözőségének bemutatása, bátorítása, a közösség ellenőrző funkciója helyett az egyéni kontroll kap szerepet.

Az apollói gyermek képzete különböző társadalompolitikai ideológiákban is megnyilvánul, pl. abortuszellenes megnyilvánulás, a meg nem születettek jogi védelme.

Az ördögi gyermek narratívája – a dionüszoszi gyermek, aki bűnnel terhelt születik, egy olyan társadalomban érvényesülő gyermekfelfogás, amelyben a külső szabályok, normák uralják az emberek életét, s ezáltal az emberek kevésbé különböznek egymástól. Ez az emberek közötti hasonlóság készteti a közösséget arra, hogy a „rossz”, azaz a normáktól eltérő viselkedésű gyermeket büntesse, elnyomja, a „másságot” a szocializáció folyamatában igyekezzék felszámolni.

Felvetődik az a gondolat is, hogy a nyugati fogyasztói társadalmakban a tömegkultúrától meg kell védeni a gyermekkort. A jelenlegi tömegkultúra minden ízében támadja a gyermeki ártatlanságot. A szülői gondoskodást semmissé teszi egy olyan társadalom könnyörtelen nyomása, amely perverz módon elszánt arra, hogy a veszélyes jövőre való felkészítés félreértelmezett égisze alatt megfélemlítse és megrontsa saját ifjúságát. (Medved 1998, idézi Golnhofer–Szabolcs 2005).

Kövessük a továbbiakban az új szociológia keretében kibontakozó gyermekkor-narratívákat.

A modernitásra jellemző gondolkodásmódot, vagyis az uniformizáló, homogenitásra törekvő, a haladást, a fejlődést, a racionalitást, a világ megismerhetőségét egyetlen tudományos igazságra visszavezethető az új gyermekkor-kutatás bírálja.

A modern kor narratívái

A XIX. század végétől két domináns megközelítéssel állunk szemben a fejlődési elvet illetően:

1. a természetesen fejlődő gyermek;
2. szocializációs folyamatokra építő fejlődés.

A természetesen fejlődő gyermek modellje szerint a gyermek inkább természeti, mint társadalmi jelenség, különböző érési, fejlődési szakaszokon megy keresztül.

Az evolúciós, racionalista, pozitivistá gondolkodásmód nyújtotta az alapot a gyerekek és felnőttek közötti különbségek bizonyítására, az elérendő fejlődési szintekre.

A természetesen fejlődő gyermekmodell legfőbb „támogatója” Jean Piaget (idézi Golnhofer–Szabolcs 2005), szerinte a gyermek biológiai lény, aki elkerülhetetlen fejlődési (minőségi) változásokon halad át belső érés, önfejlődés eredményeként.

Naturalizáló gyermekfelfogás: mi hiányzik a gyerekekből a felnőttekhez viszonyítva (képességek, készségek, felelősségek, hatalom stb.), és milyenek a gyermeki szükségletek. Kizárásra épül: gyermek az, aki nem rendelkezik a felnőtt sajátosságaival, akinek a szükségleteit a felnőttek és az azok által létrehozott intézmények határozzák meg, elégitik ki.

A szocializálódó gyermek modellje szerint kiemelkedő szerepet kap a normatív szocializációs szemlélet. A XIX. század végén kezdték használni a szocializáció fogalmát a társadalomtudományokban (Golnhofer–Szabolcs 2005).

Tehát a modern korban a gyermekkel foglalkozó tudományokban a kulcsszó a fejlődés volt. Ezek az elméletek a gyermeki lét lényegét a felnövekvés állapotában ragadják meg, és tudományos alapokon igyekeznek meghatározni azokat a lépcsőfokokat, amelyeken a gyermek végighaladva eljut a kívánatos felnőtt normákhoz, és beilleszkedik a társadalomba. E felfogás erősen normatív, hiszen a gyermekkel foglalkozó tudományok megállapításaihoz méri az ideálisnak tartott, elérni kívánt fejlődési szinteket, azokat az aktuális fejlődési jellemzőket, amelyekhez a gyermeket el óhajtják juttatni. Ez az alapvetően optimista gondolkodásmód a fejlődő, fejlesztendő gyermekről beleillik a felvilágosodás sugallta világképbe, amely a racionális tudományokra támaszkodva egy szebb jövőt sugall, és ennek létrehozásában a nevelésnek is fontos szerepet szán.

Az új paradigma „megszületése”

Az új szociológiai megközelítés kevésnek tartja a gyermekkor olyan értelmezését, amely a szocializáció, a fejlődés hagyományos fogalmaira támaszkodik. Számos olyan jelenség kiáltott magyarázat után, amely nem volt beilleszthető a kialakult, tudományosan jól körülhatárolt, intézményesen körülbástyázott gyermekértelmezésbe (például a gyermekek megnövekedett szabadsága, a szexuális tabuk eltűnése).

A globalizálódó világban a kultúra átrendeződésével, a képi kultúra elterjedésével, az információhoz való hozzáférés átstrukturálódásával a felnőtt–gyermek viszony évszázados modellje átalakulóban van (Szabolcs 2004). Ezért az új szemlélet képviselői azt javasolják, hogy a felnőtt és a gyermek világa közötti különbségeket ne normatív módon, hanem a társadalmi gyakorlat oldaláról közelítsük meg. Eszerint a gyermekkor olyan társadalmi képződménynek tekinthető, amely az emberi élet korai éveinek megértéséhez kínál értelmezési keretet. A gyermekkor nem biológiai éretlenséget jelent, nem természetes állapota minden emberi csoportnak, hanem az egyes társadalmak speciális strukturális és kulturális összetevője. A gyermekek társas kapcsolatait, kultúráját saját értékükön kell vizsgálni, a felnőttek szemléletmódjától, érdeklődésétől függetlenül (Jenks 1996, idézi Szabolcs 2004).

Ezeknek az elveknek az elfogadása azt jelenti például, hogy nem egyetemes értelemben vett gyermekkorról érdemes beszélni, amelyhez minden egyes gyermeki sorsot viszonyítunk, hanem gyermekkorok különböző változatairól, amelyek térben és időben nagy változatosságot mutatnak.

Ebben a szemléletben a kvalitatívnek nevezett kutatási paradigma legfontosabb feladata a megértés, nem végső igazságok kimondása, hanem a jelenségvilág értelmezése, feltárása (Golnhofer–Szabolcs 2005).

Gyermeknarratívák elemzése

Dolgozatom hátralévő részében a gyermekek narratíváit vizsgálom meg, hiszen hermeneutikai elemzéssel megkapjuk az elbeszélést mondó ember pszichológiáját. Az én saját történetét mondva, saját cselekményét szöve, illetve mások fiktív vagy valóságos történeteivel azonosulva alkotja meg és alkotja újra önmagát (Ricoeur 2001, idézi László 2005).

Bruner (1996, idézi Golnhofer–Szabolcs 2005) megkülönbözteti a logikus vagy paradigmatis gondolkodástól a narratív gondolkodást.

Az általam összegyűjtött narratívák általános iskolásoktól származnak (5–8. osztályosok).

Tematikai szempontból a következő kategóriák állíthatók fel:

1. családhoz kötődő narratívák;
2. iskolaorientált narratívák;
3. iskolán kívüli (szervezett) tevékenységre fókuszáló narratívák;
4. szabadidős programhoz kapcsolódó narratívák.

Tér-idő egység sajátosságai:

- történés ideje és történetmesélés ideje;

- a gyermekek által említett és kihasznált tér.

Családhoz kötődő narratívák

„Gyermekkorom legfontosabb története az, hogy megszületett a tesóm. Én csak hároméves voltam, de még mindig emlékszem rá, milyen izgatott volt édesapám, de én is. Szerencsére a szülés jól ment és a kistesóm megszületett. Két héttel születése előtt kérdeztem a szüleimet, hogy milyen lesz, de ők nem tudták. A végén már azt hittem, hogy nem is szeretnék, ha megszületne. Aztán rájöttem, hogy nem tudhatják, hogy milyen lesz, hisz nem tudnak belenézni anyukám hasába. Amikor megszületett, nagyon boldog voltam. Remélem mindig jó testvérek leszünk, és soha nem kell elválnunk egymástól.” (1)

„Március 9-én, a szülinapomon, amikor 8 éves lehettem, a család összegyűlt ünnepelni. Anyukám nyalókákat rakott be a kamrába. Nekem a parti alatt csak azokon járt az eszem. Fájt rá nagyon a fogam. Anyukám azt mondta, hogy miután elmentek a rokonok, megehetem a nyalókákat. Amikor a szüleim kikísérték a rokonokat, én gyorsan beszaladtam a konyhába, egy széket vittem be a kamrába, mert le akartam venni a nyalókákat a polcról. De amikor emelkedtem, hirtelen megcsúszott a kezem, s a földre esett a mézes üveg. Széttört. Nagyon megijedtem, próbáltam összeseperni, de addigra a szüleim is bejöttek a házba s elkaptak. Megtanultam, hogy máskor ne legyek olyan szeleburdi.” (2)

„A testvéreimet Máténak hívják, elég rossz, de tűrhető. Rengeteget verekedek vele. Mikor számítógépezni akarok, akkor ő is akar, de én nem engedem, s így kezdődik a verekedés. Mikor az ágy alá dugja a dolgaimat, akkor bezárom az ajtómat, és nem engedem be. Sajnos egyszer megütöttem erősebben és elkezdett sírni, úgy megsajnáltam, hogy azóta nem verekedek vele. Nagyon szeretem.” (3)

„2000-ben, a vakációban, elmentem a szüleimmel, az uncsimmal és az ő szüleivel Olaszországba, Pádovába a nagybátyámhoz.” (4)

„Egy napon Mihályfalván voltam a családommal, nagynénémnél.” (5)

„Gyermekkoromban nagyon jó volt az, amikor négy év után megismertem anyukámnak a lánytestvérét és három fiát.” (6)

Iskolaorientált narratívák

„Az volt érdekes, mikor Isti elsőbe egész román órán nem tudta kimondani, hogy ploaie, hanem azt mondta plaia.” (7)

„Szerintem a legjobb, hogy a zsoboki iskolába jártam, sok mindent megtanulhattam, és sok helyre mehettem, táborba, strandra stb.” (8)

„Azok voltak a legjobb programok, amiket a tanáraink szerveztek, az iskolán belül, pl. beszélgetések, játékok.” (9)

Iskolán kívüli (szervezett) tevékenységre fókuszáló narratívák

„Egyszer régen, Tamás és az osztálya a tengeren volt. Az történt velem, hogy tusolás közben rányitott egy lány, s meghallotta őt füttyölve zuhanyozni. Nagyon élvezte a meleg vizet, de mikor meglátta a lányt, azt sem tudta, hogy ordítson. Túltett valahogy rajta. A suliba nem mentek valami jól a dolgok, mert rosszkedű volt.” (10)

„A legérdekesebb kirándulás, amit a tanító néni szervezett, negyedikben volt, Torockóra. Ez nekem nagy élmény volt. Megmáztuk a Székelykövet. Nagyon vagány volt, csak engem az út közepén a tanci visszafordított, mert szándálban voltam.” (11)

„Nagyon jó volt, amikor az oszink elvitt Váradra kirándulni, vonattal.” (12)

„Gyermekkorom legjobb története az volt, amikor a kóruossal Németországban voltunk. A fellépéseink is elég jól sikerültek.” (13)

„A legjobb élményem az volt, amikor negyedik osztályban elmentünk a Tordai-hasadékhoz, a Medve-barlanghoz és az állatkertbe kirándulni.” (14)

Szabadidős programhoz kapcsolódó narratívák

„Egyik este, vacsora után hívtak a csajok szivarozni. Mivel kíváncsi voltam, elmentem velük. Engem is megkínáltak, és én elfogadtam. Akkor próbáltam ki először a szivart. Köhögtem, mint egy szamár, de azután jó volt. Azt az estét sosem felejttem el. Azt hiszem, ekkora hülyeséget nem csináltam még soha.” (15)

„Nekem a legviccesebb gyermekkori történetem az, amikor napsütésben fociztunk, és utánunk futott egy ember, sőt megdobott egy szemetes vederrel, amit a barátom el is kapott.” (16)

„Egy gyönyörű nyári napon a barátnőmmel bicajoztunk falun. S közben megláttuk a cseresznyefákat, s azt eszeltük ki, hogy ha jön egy ember, akkor tesszük magunkat, hogy a bicajokat javítjuk, ha viszont nincs egy emberke sem a közelben, teletömjük magunkat cseresznyével.” (17)

„A nagyvakációban, mikor falun voltam a szüleimmel, elhatároztuk, hogy meghívjuk Melit falunapra.” (18)

„Egyszer az egyik haverommal elmentem cseresznyét lopni a szomszéd kertbe. A haverom felmászott a fára és rázta a cseresznyét, én meg lent szedtem a blúzomba. Miközben ezt csináltuk, megjelent Bíró a farkasbottal. Én idejében észrevettem, és elhúztam a csíkot.” (19)

A narratívák feldolgozása

A családhoz kötődő narratívákat a pszichés függőségre, a kapcsolatok erősségére utaló kifejezések hatják át. A gyerekek szeretetteljes hangnemben írnak a családjukról, ami egy olyan közeg, amelyben fejlődni és épülni lehet nemcsak a külső, szülők szabta normák által, ami a kultúra szerves része, hanem saját tapasztalataik által, úgymond autonóm módon (lásd 2, 3). A család a gyermeki kíváncsiság kielégítésének a terepe is, ami szintén a fejlődését szolgálhatja, s hajtóerővé válhat majd élete során, ellenkező esetben negatív következményei lehetnek (lásd 1). Kiderül (e néhány történet alapján), hogy a gyerekek társas kapcsolatait saját normáikon keresztül kell vizsgálni, hiszen az ő szemléletük sajátos, felnőtt normáktól mentes, csak a lehetőségeket kellene biztosítani ahhoz, hogy kibontakozhassanak.

Az iskolaorientált narratívákból az iskolák, tanárok segítők szerepére derül fény. A beavatási rítusok világának újrafelfedezésére, a közös élményszerzésre, a tapasztalatra, a személyes megelégedés felfedezésére, a valamiben „benne lét” világára utalnak a játékok, beszélgetések, kirándulások. „Azok voltak a legjobb programok” – írják a megkérdezett gyerekek, vagyis szükség van rájuk, és arra is, hogy a gyerekek „szubkulturális” világát megismerjük, s ezáltal betekintést szerezzünk az ő normarendszerükbe, ami által fejleszthetők.

Az iskolán kívüli (szervezett) tevékenységre fókuszáló narratívák szövegei arra utalnak, hogy a formális oktatás kereteit fel kellene lazítani a gyermekek minél változatosabb szituációkban történő megismerése céljából. S a leírtak alapján a kirándulások a legalkalmasabbak erre a feladatra (lásd 11, 12, 13, 14). Ezzel élve a gyermekek „hangját” is megjeleníthetnénk, akik aktív részeseivé válhatnak önmaguk életének alakításában. Érdekes megjegyezni, hogy nem a szó szoros értelemben vett iskolai élethez kötődő tevékenységek kerülnek említésre, sőt egyáltalán nem írnak róluk, ezzel is igazolva a dolgozatban eddig leírtakat.

A szabadidős programhoz kapcsolódó narratívákban a gyermeki csínytevésekben megnyilvánuló normaszegésekre találunk utalásokat (lásd 15, 17, 19), viszont az öntudatosság jegyei is fellelhetők (15). Az életkorból adódó sajátosságok, éspedig a tiltott gyümölcs „megkóstolása” is része a szabadidős programoknak, ami lehetőséget nyújt a saját normáikkal és a társadalom által elfogadott normákkal való szembesítésre.

A gyermeklét professzionalizálódására is találunk utalást a narratívákban:

„Egy nap az edzőm elhatározta, hogy menjünk el egy kosárlabda-meccsre.”

A magyar nyelvben nem használunk közelmúlta és régmúlta utaló szavakat, csak az időhatározó-szók segítenek a történés idejének a behatárolásakor, a viszonyítási alap az abszolút jelen. A történések megfogalmazásának sorrendje viszont arra enged következtetni, hogy ami először kerül említésre, az a gyerek számára a legfontosabb.

A sajátosan megélt, más és más gyermeki látás és láttatás, saját mércéjükön keresztül való szűrés példaértékű lehet a felnőttek számára, ezért „adjunk hangot” a gyerekeknek.

Bibliográfia

- Golnhofer Erzsébet – Szabolcs Éva 2005. *Gyermekkor: nézőpontok, narratívák*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.
- Kőrössi Judit 2004. Az énkép összefüggése az iskolai teljesítménnyel. In Mészáros Aranka: *Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- László János 2005. *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Marie Winn 1990. *Gyermekek gyermekkor nélkül*. Budapest, Gondolat.
- Pukánszky Béla 2001. *A gyermekkor története*. Budapest, Műszaki Kiadó.
- Szabolcs Éva 2004. „Narratívák” a gyermekkorról. In *Iskolakultúra*. 3. sz.
- Szokolosky Ágnes 2004. *Kutatás a pszichológiában*. Budapest, Osiris.
- Vajda Zsuzsa 1997. Elveszett gyermekkor. In *2000*. 11. sz.